

категориальной семантики гипотетичности в зависимости от выбора союзов, являющихся выразителями ирреальных семантико-синтаксических отношений.

Ключевые слова: условные союзы, сослагательное наклонение, сложноподчиненное предложение с придаточным условия, условные (ирреальные) семантико-синтаксические отношения.

T. Nesterenko

FUNKTIONING OF THE CONJUNCTIONS IN THE STRUCTURE OF COMPLEX SENTENCES WITH CLAUSES OF CONDITION

The article deals with the peculiarities of functioning of the conjunctions in the structure of complex sentences with inferior conditional part in the Ukrainian language. The modification of categorical semantics of hypothetic depending upon the choice of conjunctions, which are manifestations of unreal semantic and syntactic relations, has been investigated.

Keywords: conjunctions of condition, subjunctive mood, complex sentence with clauses of condition, hypothetic semantics, conditional (unreal) semantic and syntactic relations of unreal condition.

УДК 811.161.2:81'367.322:81'42

Перепічка І. М.

ПИТАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ДОКОРУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті розглянуто прагматичні можливості питальних речень — важливих синтаксичних засобів вираження докору в художньому тексті.

Ключові слова: докір, адресант, адресат, питальне речення, інформація, художній текст.

Комунікативно-прагматична парадигма в сучасному мовознавстві – одна з актуальних, цим і пояснюється зацікавленість лінгвістів окремими мовленнєвими жанрами, зокрема й *докором* – м'якою формою звинувачення, що базується на емоційному стані адресанта й може бути висловлена адресатові експліцитно або без прямих доказів його вини – в імпліцитній формі.

Для аналізу структури жанру «докір» усі засоби його вираження є важливими, однак особливе місце належить синтаксичним, зокрема питальним реченням, оскільки «такий спосіб мовного вияву *докору* є «ядерним» [1, с. 165].

Характеристиці питальних речень присвятили свої праці як зарубіжні, так і українські лінгвісти: А. Канаф'єва (семантика риторичного висловлювання) [5], О. Почепцов [11] (семантична структура питального речення), О. Сковородников, Г. Копніна [12] (визначення поняття «риторичний прийом»), А. Хлепінко [14] (формальні показники зміни комунікативного напрямку

питального речення), С. Шабат [15] (речення питальної модальності) та ін. Однак ці прагматично потенційні синтаксичні засоби досі майже не розглядали як актуалізатори значеннєвого наповнення жанру «докір», реалізованого в українській художній прозі, що й зумовило вибір теми статті.

У цьому дослідженні послуговуємося текстами романів М. Дзюби «Ранець для крил», І. Карпи «Добро і зло», Л. Костенко «Записки українського самашедшого», Люко Дашвар «Мати все», Т. Малярчук «Згори вниз», Г. Пагутяк «Захід сонця в Урожі» та С. Пиркало «Не думай про червоне». Концентрація уваги на текстах цих письменниць пояснюється тим, що їхні твори посідають вагоме місце в літературному просторі. Так, роман Л. Костенко – дебют авторки як прозаїка, а «книга страхів» Т. Малярчук «Згори вниз» – це реанімація сюрреалізму в українській літературі.

Характерними ознаками творів М. Дзюби, І. Карпи, Л. Костенко, Люко Дашвар, Т. Малярчук, Г. Пагутяк та С. Пиркало є деканонізація традиціоналізму, психологізм та антропоцентричність. У текстах романів відображено комунікативну інтеракцію із характерною для неї динамікою, експресивністю та емоційністю мовлення, що є важливим при аналізі усіх засобів вираження жанру «докір», зокрема й речень-запитань.

Ми спробуємо схарактеризувати прагматичні можливості питальних речень як важливих засобів мовного втілення *докору* в художньому тексті.

Питальне речення – «це своєрідна за формою, семантикою, інтонацією та комунікативною функцією синтаксична одиниця» [15, с. 55], здатна передавати різну за змістом (залежно від конситуації мовлення) інформацію – *осуд, зневагу, насміхання*, зокрема й *докір*. Висловлений у формі «м'якого» запитання, він є важливим для втілення авторських і персонажних інтенцій, оскільки «звинувачення, настанови, нападки, нотації, нарікання, причіпки, догани тощо висловлюються, як правило, прямо» [1, с. 165]. Саме тому при аналізі мовного коду *докору* необхідним є розгляд цих синтаксичних засобів у структурі досліджуваного жанру.

Реалізація *докору* за допомогою питальних речень визначається не лише «комунікативною інтенцією мовця – передати інформацію про запитання та отримати її» [15, с. 55], а й внесенням нових семантичних корективів у процес спілкування. Наприклад:

– *Анничко, сідай, покатаю!*

– *А Леська де?*

– *Плететься ондечки, не бійся, така не пропаде. Ну, сідай же!*

– *Дякую красно, ти вже одну покатав [докір].*

– *Але я її не просив, сама, як смола гаряча, до сидіння прикипіла, іншої ради не було. Та ну її, сідай! [виправдання].*

– *Напевно, в тебе куряча сліпота, бо нас двоє. А може, в тебе манія залишати дівчат по одній серед темряви, де прийдеться?* [докір, виражений за допомогою питального речення].

Анниччиній розкутості в ущипливих докорах теж сприяла темрява. Богдан після цих слів заглушив мотор і винувато зіскочив з мотоцикла [4, с. 151].

У наведеному фрагменті тексту учасники спілкування від перебігу комунікації очікують таких основних результатів: Богдан прагне вмовити Анничку прокататися з ним (дівчина дуже подобається хлопцеві), а вона ж, Анничка, хоче вказати хлопцеві на його не зовсім коректну поведінку. Для реалізації своїх комунікативних завдань мовці дотримуються певної манери спілкування: мова хлопця містить «нотки» безтурботності та показної щирості, мова дівчини – ущипливі докори (тут семантично значущою є лексема *ущипливий* – той, що «бере за живе»), що пояснюється обізнаністю дівчини з його життєвим та комунікативним минулим (*Дякую красно, ти вже одну покатав.*).

Семантично значущим у цьому фрагменті є *докір*, висловлений за допомогою питального речення, оскільки тут міститься додаткова інформація: по-перше, акцент на комунікативному теперішньому – якщо в Богдана *манія залишати дівчат по одній серед темряви*, то, очевидно, він *поганий, невихований, неадекватний та ін.* (синонімічний ряд із негативною семантикою); по-друге, прогноз на комунікативне майбутнє – якщо Богдан покинув уже одну дівчину серед ночі наодинці, то й здатний аналогічно зробити це вдруге – з Анничкою. Декодування цієї інформації адресатом (хлопцем) – досягнення перлокутивного ефекту адресантом (*Богдан після цих слів заглушив мотор і винувато зіскочив з мотоцикла* – відчуття провини).

Як уже згадувалося, сама форма запитання потребує від отримувача відповіді. Однак «співвідносна пара запитання-відповідь не завжди мовленнєво виправдана» [15, с. 56] в тексті, оскільки питальне речення «при найменшому порушенні у висловленні та зміні контекстуальних і ситуативних характеристик» [14, с. 82] може переходити в клас констатації – ствердження. У такому випадку *докір* – реакція-захист комуніканта (мовець не хоче далі продовжувати спілкування). Наприклад:

- <...>*А він фодеграфії робив, я то знала.*
- *А звідки ви знали?*
- *Таже ми сусіди були. Він мені показував знімки. Файні. <...>*
- *І де ті фодеграфії?*
- *Я не знаю. Як помер, то не було вже ніяких фодеграфій. <...>*
- *Але десь мусять ті фодеграфії бути?*

– Десь та й мусє. Але я не знаю, де.

– Може їх хтось забрав?

– Дівче, що ти до мене сі причепила? [8, с. 19] [докір].

Діалог між учасниками спілкування проходить у формі «запитання-відповідь», однак такий перебіг мовленнєвої інтеракції викликав в інформатора агресію – різку зміну комунікативної поведінки. Остання репліка-докір – сплеск емоцій, виражений за допомогою прагматично наснаженого речення-запитання. Тут питальне речення – це не запит інформації, а її констатація (*ти до мене сі причепила*), що в результаті призводить до закінчення комунікації.

Продуктивними засобами вираження жанру «докір» у досліджуваних текстах є риторичні запитання – «модально-емоційні одиниці» [5, с. 14], що «не розраховані на відповідь, бо відповідь або неможлива чи зайва, або вона вміщена чи смислово конденсована в самих запитаннях» [13, с. 551]. Важливою ознакою риторичних запитань є відсутність у комунікативному акті «вербально вираженої реакції адресата, а у внутрішній мові – відкритість сформульованих запитань-роздумів» [5, с. 15]. Такий мовний вияв *докору* має конструктивний характер – адресант намагається донести свою оцінку комунікативного минулого/теперішнього до адресата з метою впливу на нього (досягнення перлокутивного ефекту). Порівняймо:

Ми не відпочиваємо, і малий з нами теж. Хотів його влаштувати у літній табір, хоч десь тут під Києвом. Але не вийшло.

– *Який же ти чоловік?* [докір-запитання] – *питає дружина.* – *Нічого не вмієш влаштувати*[докір-констатив].

Вона має рацію, який же я чоловік? [7, с. 154] [внутрішня мова; запитання-роздуми адресата докору]

Дружина докоряє чоловікові за нездатність забезпечити сім'ю. Докір, виражений за допомогою питального речення та посиленій емоційно-експресивним інтенсифікатором *який*, наштовхує адресата (чоловіка) на роздуми (внутрішня мова – запитання-дуплексив *який же я чоловік?*). Для кращого комунікативного результату дружина констатує факт бездіяльності чоловіка — *Нічого не вмієш влаштувати*, імпліцитно даючи відповідь на власне запитання (*Який же ти чоловік? – Ніякий*). Докір адресатом сприйнятий (конструктивна сила *докору*) – іллокутивної мети адресантом досягнуто.

Порівняймо ще:

– *Я тут децю знайшов...* – *Кактус* [учитель] *дістав із нагрудної кишені свого піджачка в кашку нашу пом'яту записочку.*

<...>

– *Послухайте.* – *кажу я* [учениця]. – *Яке ви взагалі маєте право розгортати чужі листи?! Це хіба пристойно?* [докір]

– *А чого вони валяються на підлозі в моєму кабінеті?! [докір-відповідь]*

Риторичне питання. Я не знайшла, що відповісти на його феодальний аргумент [6, с. 48-49].

У наведеному фрагменті показано конфлікт між учителем та його ученицею. Дівчина обурена неправомірною поведінкою свого наставника, вона прагне, щоб Кактус (вчитель) відчув провину, тому дорікає йому. Іншими словами – *докір*, виражений за допомогою питального речення, був висловлений адресантом з метою досягнення ним перлокутивного ефекту. Репліки-запитання комуніканта *Яке ви взагалі маєте право розгортати чужі листи?! Це хіба пристойно?* імпліцитно містять і відповіді – ніхто не має права читати чужі листи, це непристойно. Однак реакція реципієнта виявилася непередбачуваною (комунікативна девіація) – замість того, щоб визнати вину, адресат «переймає» манеру спілкування в адресанта – *докір*, виражений за допомогою риторичного запитання (на думку учениці, бо, можливо, сам учитель розраховував на відповідь) – *А чого вони валяються на підлозі в моєму кабінеті?! Семантично значущим у цьому висловленні є лексема мій – мій кабінет, а отже, і все інше, що в ньому розміщено, – моє. Цей стало важливим аргументом у досягненні комунікативної мети учителем – «обеззброїти» свого співрозмовника (я не знайшла, що відповісти).*

Матеріал дослідження показав, що мовна реалізація *докору* здійснюється також шляхом нанизування речень-запитань, де кожне наступне є емоційно насиченішим, ніж попереднє. *Докір*, побудований за такою схемою, дає змогу адресантові краще аргументувати власну позицію. Порівняймо:

Ліда проковтнула хвилювання і вже хотіла легким рухом повернути матінку в реальність, та Іветта раптом повернулася до неї й запитала:

— *Ти хочеш поговорити зі мною, Лідочко? Про що?*

— *Пусте. Не тепер. Я хотіла... Скучила... Так скучила... Бігла до вас, а тут... — заговорила безладно, ніби м'ячем по кеглях, та все мимо, мимо. — Не можу повірити. Чому, мамо? Навіщо ти привела в наш дім цю потвору [мова йде про наречену брата, вибрану матір'ю]? Що тепер буде з Платоном [братом]? Невже ти знову запросиш цю... [докір, виражений за допомогою нанизування речень-запитань]*

— *Звідколи це ти втручаєшся в методи лікування брата, Лідочко? — холодно запитала Іветта. [відповідь-докір]*

— *Але, мамо... Я вже не маленька. Я лікар. Я могла б допомогти тобі... — Розгубилася [3, с. 103]. [виправдання]*

Із наведеного фрагмента бачимо, що на інтеракцію вагомий вплив має розподіл комунікативних ролей між учасниками діалогу: мати Іветта – жінка-лідер, голова сім'ї, дочка Ліда – боязливе дівча, підлегла. На страх Ліди перед

матір'ю вказує безладна, уривчаста мова (*– Пусте. Не тепер. Я хотіла... Скучила... Так скучила... Бігла до вас, а тут...*). Однак дівчина, прагнучи висловити своє незадоволення дією жінки (Іветта хворому синові привела в дім доглядальницю) та досягти поставленої мети, наважується змінити манеру спілкування (безладна мова → «вибух» емоцій, послідовний мовленнєвий виклад). Таким чином, докір, адресантом якого є Ліда, – це аргументований, причинно-наслідковий ланцюжок подій: *Чому, мамо? – яка причина?; Навіщо ти привела в наш дім цю потвору? – аргументація-відповідь* (контекстуально антонімічна пара – негативно забарвлена лексема *потвора* та словосполучення *наш дім*) – немає жодної причини (Ліда сама може доглядати за братом); *Що тепер буде з Платоном? – наслідок – ймовірно, неадекватна реакція брата на невідому особу в домі. Іветта не сприймає дорікань дочки – докір-відповідь*, що вказує дівчині на її місце в сімейному колі. Як наслідок – Ліда розгубилася, прагне виправдатися.

Оскільки комунікативне завдання питальних речень «полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а в спонуканні до отримання потрібної інформації» [2, с. 145], то речення такого виду є спрямованими на адресата комунікації з метою викликати в нього бажану для адресанта реакцію. Звідси виходить, що речення-запитання є важливими компонентами у формуванні комунікативних тактик та стратегій вербалізованих у жанрі «докір». Проілюструємо сказане:

– *Ясне діло! – підморгнув старий. – Підем зі мною?* [старий чоловік прагне супроводу на похорон – мета адресанта; комунікативна стратегія]

– *На похорон? – Моряк скривився.* [супротив адресата]

– *Мусиш, синцю. Я тебе прошу. Будеш підтримувати мене, аби я не дуже тішився. Та й він хоч вмер, через ріку треба переходити.* [для досягнення іллокутивної мети адресант спершу просить адресата піти з ним, завуальовуючи свій страх перед мертвим боязливістю перейти річку; комунікативна тактика-прохання (КТ¹)]

– *Ви що, там до ночі збираєтесь бути?*

– *Боже збав! Одну годину – і всьо. Помолюся, посиджу на лавці. Переконаюся, що він вмер і не дурить мене.*

– *А як дурить?* [результату КТ¹ не досягнуто]

– *Ще одне слово, і я нікуди не піду. Тобі не жаль, що я ноги дармо трудив?* [інтенційно спрямований докір, виражений за допомогою питального речення з метою «якісного» впливу на адресата; комунікативна тактика-докір (КТ²)]

– *Скажу вам по правді, вуйку, йти я не хочу. У нас з жінкою свої плани на нині. Але самого вас через ріку пускати не можна. Вода за ніч, певно, прибула* [9, с. 51]. [результату КТ² досягнуто; комунікативну стратегію реалізовано]

Матеріал дослідження показав, що докір, виражений за допомогою речень-запитань, може «переплітатися» з іншими мовленнєвими жанрами, оскільки питальні речення синтезують інформацію з різною семантикою. При цьому утворюються такі основні емоційно насичені конструкції:

а) докір-насміхання:

– Ну що ти, не бійся, всі народжують, а потім сміються і знову народжують. Отак і ти.

– Та знаю, знаю ту примовку – біль болючий, але непокаючий, але все одно... Ой, вхопилася за живіт Марійка, – знову...

– Що? Вже? – злякалася, аж підхопилася Анничка.

– Та ні-ні. От бачиш, мені кажеш не боятися, а сама чого підскочила? [докір-насміхання] Це дитя товчеться, певно, бахур буде, саме на нього надіється мій Юрко <...> [4, с. 211].

Репліка-запитання синтезує значення докору (говорила не боятися) та насмішки (сама підскочила). Однак ситуація мовлення показує, що цей «проміжний» жанр має неконфротативний характер.

б) докір-зауваження:

Нарешті він змішав Девіду джин з тоніком.

– А лимон!?? [роздратування] – зарепетував Девід. У цьому крикові була вся скорбота всесвіту. Невже коли я приїжджаю в гості, не можна за мною доглянути? [докір] Коли ти до мене приїжджаєш, я завжди піклуюся, щоб усе було добре. Чому коли я приїжджаю я маю почуватися зайвим? [зауваження]

– Я до тебе не приїжджаю, – слабо захищався Джеральд [10, с. 134].

Висловлення-запитання конденсують семантику докору та зауваження. Девід протиставляє свою поведінку (завжди піклуюся про гостя) Джеральдовій (у тебе почувуюся зайвим). Однак Джеральд докори-зауваження, висловлені на його адресу, спростовує (я до тебе не приїжджаю), сприймаючи зміст комунікації як псевдоінформацію.

в) докір-образа:

У дружини тяжка неврастенія. Вона щомиті зривається, вчора перець у пральну машину вкинула. А що я під рукою, то дістається найбільше мені.

– Нормальні люди давно вже знайшли себе у новій реальності! — кричить вона. – Борьчин батько процвітає у бізнесі. Твій друг працює у Каліфорнії. А ти? Хто ти?! Ти про сина подумав? Він що має успадкувати твій ідіотизм? [7, с. 154]

Дружина докоряє чоловікові за невміння віднайти себе у новій реальності і забезпечити сім'ю. Для досягнення іллокутивної мети (докір-образа) адресант використовує такі мовні засоби: лексему із негативним значенням ідіотизм, що активізує синонімічний ряд із відповідною семантикою – нездара, невдаха,

поганий приклад (для сина); контекстуальне протиставлення на асоціативному рівні – нормальні люди (Борьчин батько, друг із Каліфорнії) – ти ненормальний. Адресант, запитуючи в адресата *А ти? Хто ти?!*, імпліцитно дає відповідь – ніхто, яку потім експлікує – негативно конотована лексема *ідіотизм* (імпліцитно *ти – ідіот*).

Таким чином, питальні речення (власне питальні, риторичні запитання, нанизування речень-запитань) є важливими засобами вираження жанру «докір» у художньому тексті, оскільки вони спроектовані не лише на запит нової інформації, а й для її передавання, тобто речення такого виду вносять додаткові семантичні відтінки в процес комунікації, є прагматично наснаженими.

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Дашвар Люко. Мати все / Люко Дашвар. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 336 с.
4. Дзюба М. Ранець для крил / Марія Дзюба. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2007. – 340 с.
5. Канафьева А. В. Риторическое высказывание : формы и семантика / А. В. Канафьева // Филол. науки. – 2010. – № 2. – С. 13–20.
6. Карпа І. Добро і зло / Ірена Карпа. – Х. : Фоліо, 2002. – 196 с.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
8. Малярчук Т. Згори вниз. Книга страхів / Таня Малярчук. – Х. : Фоліо, 2007. – 220 с.
9. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі : [романи, повісті та оповідання] / Галина Пагутяк. – Львів : ЛА Піраміда, 2003 – 356 с.
10. Пиркало С. Не думай про червоне : Роман не для молодшого шкільного віку / Світлана Пиркало. – 2-е вид. – К. : Факт, 2006. – 306 с.
11. Почепцов О. Г. Семантична структура питального речення / О. Г. Почепцов // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 69–72.
12. Сковородников А. П. Об определении понятия «риторический прием» / А. П. Сковородников, Г. А. Копнина // Филологические науки. – 2002. – № 2. – С. 75–80.
13. Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Хлепитько А. С. Формальные показатели изменения коммуникативной направленности вопросительного предложения во французском языке / А. С. Хлепитько // Филологические науки. – 2007. – № 6. – С. 81–89.
15. Шабат С. Речення питальної модальності у сучасній українській мові / С. Шабат // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 53–58.

И. Перетичка

ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ УПРЕКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

В статье рассмотрены прагматические возможности вопросительных предложений как важных синтаксических средств выражения жанра «упрек» в художественном тексте.

Ключевые слова: упрек, адресант, адресат, вопросительное предложение, информация, художественный текст.

I. Perepichka

INTERROGATIVE SENTENCES AS A MEANS OF EXPRESSING REPROACHES IN A LITERARY TEXT

The article deals with the pragmatic features of the interrogative sentences which are important syntactic means of expressing the «reproach» genre in a literary text.

Keywords: reproach, sender, addressee, interrogative sentence, information, literary text.

УДК 811.161.2+811.111]’42

Сергієнко Л. В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ ПРОСПЕКТУ ЕМІСІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

В статті розглянуто особливості теоретичних аспектів лінгвістичного дослідження тексту проспекту емісії цінних паперів. Визначено теоретичні моделі контексту та досліджено традиційні класифікації типів текстів, важливі для встановлення типологічної належності тексту проспекту емісії цінних паперів.

Ключові слова: текст, аргументація, дискурс, іллокутивна інтенція, класифікація, емітент, проспект емісії цінних паперів.

Вивчення економічного та фінансового тексту, який є віддзеркаленням глобальних змін у світовій економіці, належить до актуальних проблем сучасного мовознавства. Розуміння такого тексту як комунікативної взаємодії, спрямованої на економічну еволюцію суспільства, зумовлює необхідність розгляду теоретичних аспектів лінгвістичного дослідження тексту проспекту емісії цінних паперів (ПЕЦП) як інструменту економічного розвитку.

Вивчаючи використання мови в теоретичних моделях контексту та традиційні класифікації типів текстів, дослідники (Ю. К. Івін, Т. В. Іваніна, Т. ван Дейк, Г. Парре, Б. Рассел, Г. Майкл та інші) особливу увагу приділяють реєстру, тобто функціональній лінгвістичній варіації, що є контекстуальною